

УДК 159.9

ІГОР ЛАНОВЕНКО

м. Київ

matvienkoo@list.ru

АДАПТАЦІЯ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються теоретичні підходи до вивчення психологічного змісту самореалізації особистості. Показано, що «Я-концепція», на ґрунті якої формується «Я-формула» – є насамперед узагальненою інструментальною складовою реалізації «Я». Згідно «Я – концепції» та «Я – формули», свідомо чи підсвідомо, людиною визначаються особисті ризики соціального вибору, формуються регресивні чи прогресивні тенденції самопроектування, залежно від того, до якої соціальної системи дотична особа, загальні адаптивні сценарії життєдіяльності суб'єкта в цілому. «Я-формула» розглядається не тільки як результат перманентної соціалізації особистості, а як основа прогнозування вектору індивідуальної та, в узагальненому вигляді, соціальної спрямованості адаптивного пошуку, прийняття рішень та скоєння вчинків.

Ключові слова: особистість, «Я-концепція», «Я-формула», самоздійснення, самопроектування, адаптація, особистісний вибір, соціалізація, поведінка, самореалізація, мораль.

Буття людини знаходиться у постійному еволюційному русі, спрямування якого, обумовлюючи стан соціуму в цілому, визначає групові та індивідуальні практично-духовні (самопроектування, самоздійснення) пошуки адаптації.

На рівні законів існування соціального організму, його життєдіяльність в певних формах балансує в ентропійному «ефірі» поміж прогресивних чи регресивних тенденцій інституціональної організації інтерсуб'єктних відносин, окреслюючи межі «Я особистого» та «Я суспільного».

Ступінь їх узгодженості відображається у персональній чутливості до природнього та штучно окресленого контексту соціального буття, відповідним чином, корегуючи поле можливостей особистих досягнень, у тому числі, запрограмованого соціумом як мета життєдіяльності.

Соціалізована особа розгортає свою активність в межах індивідуальної свободи та не-свободи на шляху визначення змісту самоствердження. Погоджуючись чи ні з вимогами «тут і тепер», підкорюючись, чи виходячи за межі запропонованої системи соціального впливу, транслуючи отриманий досвід рефлексії буття через особисту перебудову та відповідну поведінку, відштовхуючись від «Я-формули», на ґрунті якої бачення індивідуального майбутнього формує особистий

наголос на змістовних, сфокусованих увагою особистості, засобів у реалізації власних потенцій, вона вимушена здійснити Вибір, оскільки «свобода волі – свобода вибору» [11, 446].

Діалектика взаємодії особистості зі Світом обумовлює шлях самоздійснення, індивідуальний соціальний потенціал особистості. «Я-формула» – є основою декларацією індивідуальних прагнень, бачення бажаного індивідуального майбутнього й усвідомлення обмежень у його досягненні.

«Я-концепція», на ґрунті якої формується «Я-формула» – є насамперед узагальненим образом існування «Я». Згідно «Я-концепції» та «Я-формули», свідомо чи підсвідомо, визначаються особисті ризики Вибору, формуються регресивні або прогресивні тенденції, залежно від того, до якої соціальної системи дотична особа, адаптивного механізму життєдіяльності суб'єкта.

Процесу розвитку суспільства як складно організованої системи притаманне постійне ускладнення його структури та, відповідно, усіх форм організованої життєдіяльності. Світову історію, так само, як і індивідуальну пише лише Людина. Саме особистість санкціонує «так чи ні» у виборі спрямування соціальної та духовної активності, яка, навіть порушуючи рівновагу у відносинах з суспільством, є передумовою самоздійснення індивідуального шляху, бажаного задоволення власних

соціальних потреб, та у масштабному вимірі, – трансформацій суспільства в цілому.

Практика вибору згідно «Я-концепції» та на її основі «Я-формули» самореалізації визначає місце та роль кожного окремого індивіда в соціальному організмі. Поширення дисгармоній «Я особистого» та «Я суспільного» є відчутною ознакою кризи цінностей, передусім на суспільному рівні. «Соціальний організм» – це складна сукупність різних сторін життєдіяльності, взаємодія котрих надає йому цілісного характеру.

З психологічної точки зору, враховуючи здобутки соціологічної школи (О. Конт, Г. Спенсер та ін.) можна погодитися, що для будь-якого індивіда соціальні інституції мають відчутний характер у безпосередньому спілкуванні з провідниками формалізованого статусу їх існування, чи іншою мовою – відчуття особою соціального скелету, на якому розгортається самотворення суб'єкта, його духовна (моральна) практика.

Будь-який фахівець, наприклад, у галузі медицини, не буде заперечувати, що порушення метаболізму веде до руйнування організму в цілому. Будь-який фахівець з соціальної та юридичної психології, у контексті вивчення анатомії суспільного життя, аналізуючи впливи на норми соціальної взаємодії, зазначить, що сучасні та задекларовані реалії соціальної взаємодії безпосередньо пов'язані з відчуттям рівня задоволення результатами самоздійснення «тут і тепер», а точніше – реалізованого усвідомлення змісту життя у повсякденній практиці, та їх прогнозування на майбутнє.

Отже, спираючись на «принцип додатковості», у психологічному вимірі доречно звернути фахову увагу на процесах, які відбуваються у надрах суспільства, маючи системний характер і відповідний вплив на сучасні та майбутні норми соціальної взаємодії.

Відомий дослідник П. Штомпка задля більш виразного ілюстрування взаємозв'язку соціальних суб'єктів та соціальних структур використав поняття «інтерфейс» як синонім сумісності. Соціальні структури розкриваються соціальними суб'єктами, – наголошував П. Штомпка. Інституціональні структури визначають «правила гри», соціальні суб'єкти мобілізують власні ресурси з метою

«входження в інтерфейс» та активно у ньому співпрацюють.

Соціальний організм еволюціонує відповідно природним механізмам зростання та дорослішання. Соціальні інститути множать підлеглих, вимагають від них кар'єру, співпрацюють, не враховуючи, чи частково враховуючи, зміни суспільного часу, оскільки вимога та умова їх існування (згідно законам С. Н. Паркінсона) передбачає працю «один на одного», підкорюючись директивам розвитку соціальних інститутів.

У такий стан життя людини може втрачати свій зміст у «інтерфейсних» відносинах, оскільки особистісний сенс існування, м'яко кажучи, не завжди відповідає визначенням соціальними інститутами «пріоритетами розвитку».

Людина – це передусім цілісна єдність біологічного, психологічного і соціального рівнів організації [5]. Методологія вивчення соціально-психологічної адаптації розкривається через призму понять «розвиток особистості», «розвиток психіки», «самопотенціювання», «самоздійснення». Це не лише наукові абстракції, а й конкретні складові єдиного процесу формування «Я-формули» у швидкоплинних соціальних умовах.

У сучасних вітчизняних дослідженнях суб'єктності та вибору «Я-формули» адаптації, психологію сутності особистісного вибору досліджували Г. О. Балл, Т. М. Титаренко, вибір особистості в умовах рольового конфлікту – П. П. Горностаї, адаптацію в контексті формування сценаріїв психологічного захисту – Т. С. Яценко, реалізацію «Я-концепції» через призму механізмів формування девіантної поведінки неповнолітніх – Н. Ю. Максимова, біологічні проблеми адаптації у реабілітаційних процесах – М. Ільєнко, культурологічні (особливо в останні роки) – І. Я. Лящук та ін.

Однак слід зазначити, що проблема людини у сучасній науці розглядається передусім у контексті її інтегральної природи, як відображення єдності та структурності світу взагалі. При цьому масштаб дослідницьких узагальнень не повинен набувати ані «космічного виміру», ані вузько предметного характеру, призводячи до втрати системного бачення соціально-психологічного механізму адаптації особистості як «соціалізованого індивіда».

Отже, мета представленої статті полягає у теоретичному осмисленні концептуальних наукових основ дослідження формування «Я-формули» відносин особистості з суспільством, її адаптації та самореалізації.

«Я-формула» особистості, включеної у соціальний процес, є результатом осмислення, навіть відчуття його сенсу. Згідно «Я-формули», людина моделює стратегію адаптації, адекватну індивідуальним бажанням, домаганням та вимогам оточуючого середовища.

У цьому контексті можна послатися на думку Ф. Б. Березіна, згідно якої адаптація є процесом, що дозволяє гармонізувати актуальні потреби та значущі цілі з вимогами соціуму [4]. Відповідно, дезадаптація є проявом неефективної «Я-формули», постаючи у якості більш-менш виразного дефекту (С. А. Белічева) взаємодії особи з суспільством, оточуючим середовищем [3], на ґрунті якого розгортаються внутрішньоособистісні та соціальні конфлікти, що мають тимчасовий чи стійкий характер [3].

Спираючись на соціально-психологічний підхід до розуміння адаптивного процесу людини, дослідники виділяють принаймні три змісти гармонії між «Я» та соціумом. Перший – генералізована адаптація особистості, коли під впливом трансформацій середовища відбуваються докорінні зміни функціональних структур і систем особистості. Другий – інструментальна адаптація, коли «Я-концепція» та на її основі «Я-формула» (авт.) зберігає свою незмінність на відміну від тактики поведінки. Третій – змішаний, що передбачає часткову перебудову та узгодження внутрішньоособистісного на користь інструментальної ефективності при збереженні базових концептів «Я» [10].

Адаптивна взаємодія між особою та соціумом виникає тоді, коли змінюються умови інтерсуб'єктних відносин реципрокаційного типу та особливо загострюється на редистрибуційному рівні (термінологія В. Malinowski), зокрема у владнопідвладних стосунках.

Як вважав R. Merton, зміни культурних та соціальних структур не призводять до змін особистості в цілому. Вони зачіпляють передусім ознаки її рольової поведінки. Проте, якщо людина відчуває небезпеку своєму «Я»

внаслідок порушення інтеріорізованих особою норм та не розуміє буттєвий зміст стану змін соціальних зв'язків, генералізовані трансформації аж до порушень механізмів самоусвідомлення, соціальної самоідентифікації, стають дуже вірогідними.

Суспільна криза починається зі зневажання принципів альтруїзму, на яких побудований соціум як такий. В. П. Ефроїмсон вважав, що складовою розвитку будь-якої соціальної системи, від примітивної (тваринної) до людської, є допомога при небезпеці, допомога у зв'язку з діями ворога, допомога хворим і пораненим, малим і старим, при розподілі їжі тощо [13]. У той же час він відзначав, що одним з обмежень альтруїзму є почуття справедливості [13].

Невдячний викликає гнів, а відтоді і деструкційні форми суспільної взаємодії з боку обуреного.

Ціннісний аспект сприймання реальності на шляху дії чи бездіяльності є невід'ємною складовою формування «Я-формули» тактики та стратегії поведінки.

Визначаючи свій життєвий світ людина може зневажати моральними нормами (поправка: частково, оскільки прагнення до розуміння з боку інших є природним у дзеркалі життя), або розглядати моральний закон як основу на рівні онтосоціогенезу, навіть підсвідомо, адже, як зазначає Т. М. Титаренко, мораль – це спосіб освоєння соціального досвіду, форма суспільної свідомості, сукупність принципів і норм, характерних для певної культури, визначеної стадії розвитку. Це – найбільш універсальний спосіб соціального управління нашими бажаннями та прагненнями, вчинками та задумами [9].

Опанування навколишнім світом як мета «Я-формули» закономірно зіштовхується зі світом позасуб'єктивного його сприйняття. Проте саме культурні норми, які ґрунтуються на загальнолюдській моралі, є відповідним підґрунтям розуміння суспільного змісту поведінки особою.

У побудові тієї чи іншої моделі адаптації немає догм у самореалізації. Однак вибір особистості завжди відбувається у певному культурному полі, яке завдає його параметри, принаймні якщо «Я-формула» «погоджується»

бути конформною, або прагне до цього відповідно певного етапу, який би не суперечив «Я-концепції».

Норми культури узгоджують особистісні прояви людини та її соціально значущу поведінку, впорядковуючи стосунки людей. Необхідність жити поруч з іншими людьми вимагає формули співіснування дотичної «Я-концепції» особистості, бо у протилежному випадку «Я-формула» життя особистості набуватиме виразних конфліктних ознак самодекларації.

Як відзначав П. Сорокін, ніяке довготривале співжиття неможливе, якщо відношення сьогодні будуть одні, завтра інші, якщо кожний з людей не буде знати, що він повинен робити, як повинен відноситися до інших людей, на що він має право, а що є його обов'язком [7].

Пошук реалізації «Я» є творчим прагненням особистості, але у суспільстві він формалізований обмеженнями та вимогами, які потребують «типізованих» схем соціального поведіння, самопроекування та самоздійснення. Якщо прийнята особистістю за основу саморозвитку «Я-формула» життєвої активності ізоморфна моральним нормам існуючого соціального проекту людина досить швидко адаптується до пропагованого соціального концепту. Якщо ні, принаймні залишає за собою можливість, і навіть моральне право, на заколот (R. Merton).

Дії та взірці поведінки стають узвичаєними лиш тому, що люди погоджуються з тим, які саме дії та взірці поведінки забезпечують стійке та стабільне функціонування та розвиток соціуму, надаючи впевненість людині у майбутньому дні, у реалізації бажаної «Я-формули» (авт.) [2].

Відомий філософ М. Аббаньяно зауважує, що людина є розумною твариною, тобто вона не може при всіх обставинах покладатися на холодний та безособистісний розум, який ігнорує властиві їй емоційні схильності та слабкості, і не можна з'ясувати нічого в людині, коли дивитися на життя тільки так, як воно мислиться, а не проживається [1].

Проживання життя – це отримання досвіду. У сучасній психології накопичений значний багаж концептуальних поглядів на детер-

мінанти формування «Я-формули» самоздійснення особистості.

Так, «фрейдівська» людина творить себе на тлі протиріч між глибокими підсвідомими поривами та тверезим (раціональним (авт.)) розрахунком. К. Юнг, для опису суб'єктивних основ життєдіяльності людини використовував поняття «Тінь», під якою розумів негативну сторону особистості: аморальні, руйнівні, агресивні прагнення у самоствердженні. А. Адлер надавав особливого значення «волі до влади» як головного імпульсу у розвитку особистості, з самого початку життя окреслюючи стиль та спрямування домагань. К. Горні пов'язувала особливості психічного життя людини з «основним занепокоєнням», що виникає унаслідок впливу ворожих зовнішніх (передусім соціальних) впливів на особу.

Цей перелік можна продовжувати, але визначальним у розумінні змісту «Я-формули» є її суб'єктивно-об'єктивний характер, бо кожне індивідуальне включає в себе риси колективного.

Людина цінує особисту свободу, але не може існувати поза соціально-детермінованими конструктами. У процесі еволюції від індивіда до особистості магістральним шляхом «самотворення» людини стало набуття здатності додавати речам та явищам дійсності ціннісних рис і діяти у відповідності з їх оцінкою, визначаючи сутність та спрямування поведінки та діяльності.

Ціннісний аспект сприймання реальності є невід'ємною стороною соціально-психологічних відносин, диференціюючи їх як сприятливі чи, навпаки, загрозливі для розвитку [8].

Підкорюючись вимогам «тут і тепер», людина нерідко підкорюється сприятливій для самовиправдання помилок «Я-формули» фатальної концепції буття, коли зростання, дорослішання, змістовна складова зрілості протягом аж до похилого віку й обґрунтування психологічної сутності фізичного уходу замальовує особистісний (ціннісний) зміст реалізації життя.

Той факт, що переважна більшість населення «погоджується» чи сприймає і поряд з цим вимушена прийняти певне суспільство у його змістовній сутті, «не робить останнє менш ірраціональним і менш гідним осуду» [6, XVI].

Фаталізм, у психологічному контексті, в історії, яку пише особистість, як правило, приховує помилки життєвого вибору. Саме особистість санкціонує «так чи ні» у виборі спрямування життєвої та інтелектуальної активності, яка, навіть порушуючи рівновагу у відносинах з суспільством, є передумовою самоздійснення індивідуального шляху, задоволення власних та соціальних потреб.

Аксіологічна складова відносин особистості та суспільства полягають передусім у практично-духовній ізоморфності особистого та соціального буття. Ні генетична схильність, ні самі по собі соціальні чи психологічні риси «Я-формули» не є виключними детермінантами активності. Життя є тим, що ми з нього робимо (Ж.-П. Сартр), особистість є відкритою можливістю у процесі розвитку, якому притаманний і прогрес і регрес (як складові загального та невпинного потоку еволюції), сталість та рухомість «Я-формули», ініційованої самою особистістю.

Домагання особистості сформовані на тлі протиріч між «тихим» впливом підсвідомості та «гучним» прагненнями до ствердження «Я», на нестабільному соціальному ґрунті визначається індивідуальною значущістю бажання знайти точки узгодження та визначити особисту «дорожню карту» подолання протидії соціальних інститутів, і у той же час зайняти у їх лавах своє місце.

Як відмічав Г. Маркузе, люди повинні усвідомити відмінність між істинною та помилковою свідомістю, дійсними та наближеними до інтересів «Я» особистості цінностями. Люди повинні усвідомити та знайти власний шлях від кривди до істини, «від їх найближчих до їх справжніх інтересів» [6].

Саме «Я-формула» реалізації «Я-концепції» визначає особисто прийнятний ступінь свободи вибору, оскільки свободою волі, якщо власно індивідом її не обмежно, ми наділені з дитинства.

Воля як сила, що організує реальності буття окремої особистості, та надіндивідуальний рівень – спільноти, передбачає відповідальність за власний вибір, будучи завжди спрямованою на щось суб'єктивно цінне, вона є усвідомленою та цілеспрямованою енергією самоздійснення.

«Інтерфейсні» відносини, інституціонально обмежуючи вибір, заперечують себе, адже життєвий план, персоніфікуючись у «Я-формулі», вимагає від особистості Рішення і, як наслідок, відповідальності за його наслідки.

Когнітивна та діяльнісно-емоційна складова пошуків самоздійснення, прийняття особистого рішення може «раптово» набувати девіантного та делінквентного характеру (неконтрольовані чи слабо контрольовані реакції пошуку напрямків адаптації, прагнення звернути на себе увагу, вимога рахуватися з власним «Я» [12]). Однак важливо враховувати, що наслідування від «Я-концепції» до «Я-формули» – це процес віддзеркалення зв'язку особистого досвіду, розуму та інтеріоризованої моралі.

Зміст операційної складової «Я-формули» передбачає розуміння поля вибору, а мораль – чи гідно це вибору або ні. Свобода особистості – це свобода обрання тактики та стратегії самореалізації, пошуку її духовних основ та ефективних інструментів реалізації. Ціннісна складова «Я-формули» полягає у її вільній інтерпретації собою індивідуальних досягнень та пропагованих соціумом взірців. Однак на загально філософському рівні організації людського буття констатувати і досліджувати поведінку особистості слід через призму її вибору між добром та злом, честю та безчестістю, «дияволу служити чи пророку» (Ю. Левітанський), самоствердженню за «рахунок» чи «в ім'я».

Життєві перспективи особистості, практично-духовні пошуки у напрямку самопроекування та самоздійснення, спираючись на базовий фундамент формування особи, закладений у «Я-концепції» особистості, реалізуються у пошуку гармонійної «Я-формули», сприятливої для адаптації особи до соціальних вимог. «Я-формула» – як психологічний конструкт, дозволяє у дослідницькій практиці визначити адаптаційні складові тактики та обрання стратегії самореалізації особистості у соціальному просторі. «Я-формула» це не тільки результат соціалізації особистості, а й основа прогнозування вектору індивідуальної та, в узагальненому вигляді, соціальної спрямованості адаптивного пошуку.

Представлені у статті концептуальні міркування щодо психологічного аналізу взаємодії

особистості з суспільством можуть бути у нагоді для подальших емпіричних досліджень соціальної адаптації та складають теоретичну основу авторських досліджень персоніфікованого вибору у сучасних соціальних реаліях.

Список використаних джерел

1. Аббаньяно Н. Мудрость жизни / Н. Аббаньяно ; пер. с итал. — СПб. : Алетей, 1996. — 318 с.
2. Акулич М. М. Функционально-целевое согласие: становление и развитие / М. М. Акулич // Социс. — 2002. — № 1 (2013). — С. 7—17.
3. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. — М. : Консорциум, 1993. — 197 с.
4. Березин Ф. Б. Психологическая и психофизическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. — Л. : Наука, 1988. — 260 с.
5. Дубинин В. П. Генетика, поведение, ответственность / В. П. Дубинин, И. И. Карпец, В. Н. Кудрявцев. — М. : Политиздат, 1982. — 304 с.
6. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. — М. : REFL-book, 1994. — 368 с.
7. Сорокин П. Общедоступный учебник по социологии / П. Сорокин. — М. : Наука, 1994. — 560 с.
8. Сушков И. Р. Психология взаимоотношений / И. Р. Сушков. — М. : Академический Проект ; ИП РАН ; Екатеринбург : Деловая книга, 1999. — 448 с.
9. Титаренко Т. М. Я — Знакомый и неузнаваемый / Т. М. Титаренко. — К. : Рад. школа, 1991. — 240 с.
10. Тюрина Н. В. Понятие адаптации в современной психологии / Н. В. Тюрина // Вестник АГТУ. Психология, педагогика. — 2007. — № 5. — С. 152—157.
11. Философский словарь Владимира Соловьева / [сост. Г. В. Беляев.]. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. — 463 с.
12. Шнайдер Г. Й. Криминология: пер. с нем. / под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. — М. : Прогресс-Универс, 1994. — 504 с.
13. Эфроимсон В. П. Генетика этики и эстетики / В. П. Эфроимсон. — СПб. : Талисман, 1995. — 288 с.

IGOR LANOVENKO

Kyiv

ADAPTATION AND SELF-FULFILLMENT AS A PSYCHOLOGICAL BASE OF THE MAN AND SOCIETY INTERACTION

The article deals with theoretical approaches to the psychological content studies of the personal self-fulfillment. «I am the formula» formed on the base «I am the conception», primarily is summarized instrumental component of the harmonious implementation of the «I». According to the «I am the conception» and «I am the formula» on its basis, consciously or unconsciously, the personal risks of social choice is determined by the man and regressive or progressive tendencies of self-designing is generated, depending on the social system a person is situated in or in touch to. The adaptive scenario of the person's vital activity, his «I am the formula» is considered not only as a result of a permanent process of socialization, but also as a basis of the vector prediction of the individual orientation of the adaptive research, decision-making and acts committing. The danger sensation (emotional experience) of the «I» integrity associated with the destruction of the interiorized by personality norms and lack of understanding of the existential content of the changes in social relations creates the conditions under which generalized transformation up to the destruction of self-comprehension and self-identification mechanisms is not improbable. The public crisis comes when ignoring of principles of altruism, on which society is based as such, is starting. Ungrateful people arouse anger and destructive behaviors, respectively. Grateful ones, in turn, are afraid of anger. In these circumstances, «I am the formula» as a psychological construct, allows to determine the adaptive components of the tactics in research practice, as well as the vectors of the choice of strategy for personal self-fulfillment in the social space. «I am the formula» is not only the result of the personality's socialization, but also is the basis of individual ontogeny prediction and in summary form is directional of adaptive search for a specific community or society as a whole.

Key words: personality, «I am the conception», «I am the formula» of the self-fulfillment, self-designing, adaptation, personal choice, socialization, behavior, self-fulfillment, morality.

ИГОРЬ ЛАНОВЕНКО

г. Киев

АДАПТАЦИЯ И САМОРЕАЛИЗАЦИЯ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ОСНОВАНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются теоретические подходы к изучению психологического содержания самореализации личности. «Я-концепция», на основе которой формируется «Я-формула», есть, прежде всего, обобщенной инструментальной составляющей реализации гармоничного «Я». Согласно «Я-концепции» и «Я-формулы» на ее основе, сознательно или подсознательно, человеком определяются личностные риски социального выбора, формируются регрессивные или прогрессивные